

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2025-31-2-1>
 УДК 37.017:32:316.7:341.222

Наталія Радіонова

Леся Панченко

Метафорика і символіка політичних кордонів у стратегії національно-патріотичного і громадянського виховання в Україні

Актуальність. Стаття присвячена аналізу метафорики та символіки політичних кордонів у контексті формування української національної та громадянської ідентичності, а також виявленню їх потенціалу для удосконалення сучасних державних виховних політик і освітніх практик національно-патріотичного виховання. Метою статті є уточнення специфіки та соціокультурної динаміки етнонаціонального буття українського народу, зокрема визначити роль метафор і символів у процесі соціальних трансформацій та культурних перетворень українського суспільства. **Методи.** Особливу увагу приділено з'ясуванню змісту поняття «політичні кордони» та способів його метафоричного та символічного осмислення крізь призму філософської антропології та філософії освіти. Доведено, що політичні кордони як соціально-політичний, культурний та антропологічний феномен є багатовимірним та мультимодальним поняттям, яке одночасно діє в декількох модусах: територіальному, правовому, культурному, технологічному, комунікативному, символічному та культурному, що вимагає комплексного філософського аналізу. **Новизна.** Основний акцент зроблено на дослідженні перцептивної модальності цього поняття, що дозволяє проаналізувати живий досвід глибинного емоційно-образного осмислення політичного кордону че-

© Наталія Радіонова, Леся Панченко, 2025

Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу CC BY 4.0

рез метафори та символи, які були створені українським народом протягом тривалого періоду самоусвідомлення національної ідентичності. Обґрунтовано, що поняття «політичні кордони» можна визначити як складні метафоричні і символічні структури, що формують моделі колективної пам'яті, уявлення про національну специфічність та способи акумуляції чужого досвіду. Також, на прикладі Слобожанщини доведено, що особливе значення для формування національно свідомого і відповідального громадянина має активізація концепту «народного бiльду» («öffentliche Bildung») в практиках військово-патріотичного виховання. **Висновки.** У статті обґрунтовується необхідність гуманітарного переосмислення символічного та метафоричного виміру поняття політичні кордони та його включення у стратегічні документи у сфері політики формування громадянської та національної ідентичності. Метафорика кордону є ефективною лінгвоперсоналізованою комунікативною формою, що забезпечує емоційну та когнітивну основу інтеграції абстрактного знання з практичним досвідом у освітньо-виховному процесі.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, громадянське виховання, політичні кордони, освіта, символізм, метафоричність, державна політика, національна безпека.

Вступ

Нагальним завданням українського соціуму є оновлення практик національного, громадянського і військово-патріотичного виховання, а також розробка стратегії національно-патріотичного виховання, здатної відповідати викликам воєнного і повоєнного часу. Таке завдання посилюється й тим фактом, що окрема «Стратегія національно-патріотичного виховання» 2019 року [Президент України 2019] втратила чинність у 2024 році. Функціонально її замінили Закон №2834-IX, урядова Стратегія ідентичності-2030 та ДЦСП-2028 [Верховна Рада України 2022; Кабінет Міністрів України 2023; Кабінет Міністрів України 2024]. В умовах інформаційної війни й спроб культурної дезінтеграції українського простору національно-патріотичне виховання стає системоутворючим чинником державного розвитку, що має на меті утвердити позитивну національну ідентичність, здатну поєднати самоповагу з відкритістю світу. Йдеться не лише про оновлення нормативно-правової рамки чи ціннісно-сміслового змісту виховного процесу, а про розробку стратегічної програми національно-патріотичного виховання – цілісної світоглядної моделі, що інтегрує культурно-історичний досвід, громадянську відповідальність і цінності демократії. Зasadничим принципом повинно стати розуміння освіти як простору формування нової суб'єктності патріота і громадянина.

Методи

Регулятивна роль освіти полягає в здійсненні селекції смислів – глобалізаційних, інформаційних, ідеологічних та безпекових, що структурують життєвий простір української людини, і, водночас, у посиленні її чутливості до сприйняття європейської ідеї та переходу до нової світоглядно-національної орієнтації із урахуванням гуманістичних імперативів гідності, свободи, рівності, солідарності та верховенства права. Це вимагає переосмислення поняття патріотизму як етичного й екзистенційного вибору, що проявляється у щоденній соціальній дії, у героїзмі та здатності до самопожертви. Певні кроки у цьому напрямку здійснені у роботах провідних українських дослідників освіти – Віктора Андрущенка, Івана Беха, Михайла Бойченка, Олени Газізової, Наталії Дічик, Алли Загородньої та ін. Звернення до цих праць дає всі підстави стверджувати, що проблема національно-патріотичного виховання є комплексною та багатовимірною, охоплює освітньо-педагогічний, соціально-культурний та політико-філософський аспекти. Також достатньо дослідженим, у межах історичних, культурологічних і політичних наук, є питання політичних кордонів як ключового елементу державності та національної ідентичності – це праці Віктора Брехуненка, Ярослава Грицака, Костянтина Кислюка, Миколи Рябчука та інших. Водночас, особливо актуальною і не достатньо дослідженою площиною у контексті розробки стратегій національно-патріотичного і громадянського виховання, залишається лінгвістика, зокрема, психолінгвістика або когнітивна лінгвістика. Методологічний потенціал прагмалінгвістики дозволяє зрозуміти як емоційне забарвлення мовних повідомлень, у даному дослідженні – метафоричні та символічні образи політичного кордону, впливає на формування досвіду осмислення свого/чужого.

Цими надзвичайно актуальними проблемними лініями визначено **мету даної статті**, якою є уточнення специфіки та соціокультурної динаміки етнонаціонального буття українського народу, зокрема визначити роль метафор і символів у процесі соціальних трансформації та культурних перетворень українського суспільства. Як відомо, одним із засадничих блоків української ідеї є «філософія пограниччя», що дає всі підстави розуміти ствердження її ідей в освітньому просторі, як національно-особливого досвіду громадянського, національного і військово-патріотичного виховання.

Виклад основних результатів дослідження

Політичний кордон як метафора розщепленої суб'єктності

Оскільки метафоричність і символічність властиві самій природі людського буття, то потужним механізмом трансляції національних

смислів та стереотипів національного світорозуміння є символи і метафори. Вони утворюють специфічний каркас лінгвістичного, естетичного і культурно-антропологічного досвіду народу, через метафоричне підвищення важливості постійно відтворюваних стереотипів. Як зазначає Тетяна Єщенко: «Прагматична роль метафор проявляється у формуванні певного ставлення до підтекстової інформації, у здатності метафоричних концептів створювати нову традицію, нове стереотипне бачення зображувальних об'єктів» [Єщенко 2018: 35]. Наголошуючи на метафоричності поняття політичного кордону, варто зазначити, що воно переважно ототожнюється з лінією державного кордону і сприймається як межа юрисдикцій, територіальних прав та національного суверенітету, але в реальності цей кордон не зводиться до географічної лінії. Зокрема, пригадаємо трагічний досвід встановлення «берлінської стіни», коли люди, які мали спільну історію, культуру, мову тощо, в результаті політичних переговорів та стратегічних домовленостей, опинилися по різні боки, а межа між ними засвідчила геополітичний розподіл світу на соціалістичний та капіталістичний світ на тривалий час.

Антропологічні і культурні наслідки цього розмежування й досі даються взнаки в українському просторі, через розірваність досвідів, що й дає привід для поширення спекулятивної риторики про «дві України», де культурна багатшаровість посилюється метафорою «розколу», завдяки якій культурна специфічність Східного і Західного регіонів починаючи ще з 90-х років подається як абсолютна, хоча в реальності вона градуальна і змішана.

Однак, коли будь-яка бінарна конфігурація тривалий час сприймається як дискурсивна домінуюча, то вона починає нарощувати інтенсивність власної дієвості, застосовуючи відповідні дисциплінарні механізми до «Іншого», тим самим посилюючи його культурне відчуження. Імовірно, наскільки ми можемо за атрибутикою символів «братерства» відчутти силу, яка актуалізує логіку «розмивання» спільного символізму спільноти, що уможливорює дискурс меншовартості. Такий штучний символізм сприяє емоційній сигніфікації смислу про незавершеність державності та відсутність політичної суб'єктності у метафорах «околиці», «межі», «перехрестя», «роздоріжжя», «буферу» та їх закріпленню у російських нарративах «нації нізвідки» [Рябчук 2024], в яких державний кордон України подається як «змінна» межа або «дискусійна» територіальна конфігурація, яка нібито може переглядатися.

Варто зазначити, що серед культурних практик маскуванню агресії, до яких тривалий час вдавалася рф, найбільш символічно насиченими є культурно-антропологічні практики «спасіння», модус їх практичної ефективності визначає метафорика визволення, перевиховання, культуртрегерства. Так ми маємо конкретний приклад спекулятивних

ідеологем на кшталт «Новоросії», але якщо, «текст» міфологізованих аргументів «щодо природних українських кордонів, як і решти російських міфів, напозір базованих на нібито науковому знанні [Брехуненко 2025: 5] залишається незмінним – переважно тому, що для посилення так званої «культурної об'єктивності» країна-агресор ретельно відстежує інфотексти та інфофакти і щосили тиражує свої «тексти» [Почепцов 2024: 19], то способів здійснення такого «церемоніалу» може бути безліч: від фрагментарного викидання ворожих наративів в інформаційний простір та ведення довготривалої гібридної війни, до повномасштабного вторгнення країни-агресора.

Оскільки «метафори мають лінгвоперсонологічну маркованість» [Єщенко 2018 : 42], то вони й створюють екзистенційно-емоційно фон, у формуванні уявлень про своє/чуже, коли ми, скажімо, описуємо кордон як «залізну завісу», «поріг цивілізації», «східний фронтір» тощо. Метафори, залежно від конкретних антропологічних конфігурацій, формують семантично-символічний простір, здатний як підсилювати, так і нівелювати культурну дистанцію між спільнотами. Ця подвійність метафорички кордону потребує здійснення певної ревізії символічних інтерпретацій смислів кордону. Тут варто послатися на працю Альфреда Норда Вайтгеда «Символізм, його значення та дія», в якій він визначає символи і мову як суттєві механізми конструювання досвіду: «Слово – це символ, і його значення складають ідеї, образи та емоції, які воно викликає в умі [mind] слухача» [Вайтгед 2025: 16]. Згідно цієї логіки, символи створюють зв'язок між суб'єктом і світом, а мова виступає процесуальним інструментом, який створює сприйняття реальності. Автор наголошує: «Для того, щоб належно оцінити необхідну функцію символізму в житті будь-якої людської спільноти, нам слід сформувавши певну оцінку пов'язувальних і руйнівних сил в ній» [Вайтгед 2025: 61]. Слушною є й думка Ігоря Щупака: «не варто відстоювати образ свого народу виключно як народу-жертви. Необхідно позбавлятися бачення своєї об'єктності в історії (на кшталт – «нас гнобили», «усі ми були поневолені» тощо) та розуміти суб'єктність, активну роль народів в історії» [Щупак 2019: 285]. Саме в цьому контексті й варто переосмислити «арсенал» символів і метафор політичного кордону, історично сформований у культурних і соціальних практиках українського народу.

Слід відзначити, що у семантичному просторі історичної пам'яті українського народу, можна виділити принаймні декілька дискурсивних метафор, які засвідчують ідейну тяглість «географічного символізму» як центральної сентенції, навколо якої обертається й сучасний український дискурс політичних кордонів. Мова йде про дві метафоричні паралелі концептів «двох Україн» Миколи Рябчука та «двадцяти двох Україн» Ярослава Грицака, порівняльний аналіз яких вже було здійснено на

сторінках цього журналу. Перший концепт відкриває трагічний досвід усвідомлення та подолання колоніальної спадщини, другий – своєрідна модель множинності українських ідентичностей [Довгополова 2022], але в той чи інший спосіб фіксують не лише регіонально-культурну різноморідність, але й відмінні типи мовної самосвідомості, які взаємодіють у межах єдиного національного простору.

У перспективі нашого дослідження обидві метафори заслуговують на увагу, бо переводять проблематику політичних кордонів із площини макрополітичних описів у культурно-антропологічну, де політичні кордони розглядаються як досвід суб'єкта, що відображається у мовленні, спогадах, наративах та уявленнях про своє/чуже. Але треба розуміти, що раціонально досягнути пласт культурних надбань та досвідів усвідомлення власної ідентичності не можливо. Тому, варто погодитися, що «ми мусимо визнати екзистенційний вимір ідентичності, тобто говорити про ідентичність як спільний вимір буття, до якого належить індивід, у який він занурений самим фактом власного існування» [Бистрицький 2018: 38]. Це дозволить переорієнтувати дискурс «політичних кордонів» з лінгводискурсологічного розуміння просторових стереотипів українського світу до лінгвоперсоналогічного осмислення умов їх творення, де в центрі опиняється локальна пам'ять, мова, національні цінності і практики самовизначення. Як приклад, данська прикордонна історія незагрозливого націоналізму, описана Лене Рахель Андерсен [Андерсен 2024: 106–111]. Саме лінгвоперсоналогічний ракурс, дозволяє побачити у цих метафорах не лінію структурного розщеплення ідентичності, а динаміку становлення спільної ідентичності, через співіснування і взаємодію різних локально-регіональних досвідів. Філософія «українського пограниччя» дає змогу осмислити українську культуру, руйнуючи її стереотипне сприйняття сформоване логікою розщепленої суб'єктності. Крім того, глобалізація і цифровізація неминуче призведуть до розмивання політичних кордонів, і всі ми, на думку Л. Андерсен, повинні будемо внутрішньо прийняти цінності інших, які «принесуть із собою іншу епістемологію, інший культурний світогляд, і де нам потрібні дієві демократичні національні держави, населені громадянами, що поділяють почуття народності, нам потрібен народний більдунг» [Андерсен 2024: 111].

Отже, метафоричне переосмислення проблеми політичного кордону як простору самоусвідомлення і межі, що формує символічний світ спільноти, визначає її ціннісні орієнтири та освітні пріоритети є пріоритетним у педагогічних практиках гуманітарного відновлення українського суспільства.

Педагогіка культурних кордонів

Комунікативно-прагматичний потенціал метафор поняття політичного кордону, якщо його розглядати у культурно-антропологічному та філософсько-освітньому вимірах, відкриває широку дослідницьку оптику «свого-чужого» у проблемному полі філософії освіти, але їх семантика потребує уточнення принаймні з двох причин: оскільки метафори у плинності часу можуть змінювати або взагалі втрачати первинний сенс у відповідності до можливостей тієї чи іншої спільноти сприймати дієвість символів; друга – полягає в тому, що переосмислення досвіду свого/чужого виконує важливу роль у практиках гуманітарного відновлення. Гуманітарне відновлення українського суспільства, як зауважують Сергій Пролєєв та Вікторія Шамрай: «передбачає подолання ледь не головного руйнівного ефекту війни – розлюднення самої людини», але «без дієвої протидії цьому процесу через різноманітні культурні та соціальні практики, комплекс яких має утворити дієву гуманітарну політику» залишиться нездійсненим проектом [Пролєєв 2024: 21].

Як було показано вище, українська культура має широку палітру символів і метафор маркування свого/чужого (Микола Гоголь, Леся Українка, Тарас Шевченко, Євген Маланюк, Микола Хвильовий, Василь Стус, Марія Примаченко, школа Михайла Бойчука та інші), щоправда кризь призму політики культурного відчуження та досвіду трагічної антропології, що особливо гостро дається в знаки в умовах військової агресії рф. Перш за все тому, що «історія схоплюється пам'яттю, щоб у свою чергу, створити основу нашої національної колективної пам'яті» [Нора 2014: 124] Війна, навіть у ситуації моральної мобілізації й суспільного єднання, змінює структуру соціальної пам'яті, формуючи досвід колективного страху й болю втрати, що робить людину більш вразливою і комунікативно відкритою до повторного переживання антропологічних і культурних травм, отриманих в минулому. Таке екзистенційне, а не критично-рефлексивне осмислення травматичного досвіду гальмує глибинне гуманітарне відновлення, створюючи ризик маніпулятивного застосування семантик свого/чужого у гіперболізованих образах «рідної крові», «живої/мертвої душі», або будь-яких інших архаїзмів, як специфічних маркерів метафоричної ідентичності «української душі». Надмірна поетика героїзації як і дискурс меншовартості, особливо в умовах війни, має подвійну функціональність, як позитивну – репрезентує патріотизм через практики солідарності й справедливості, так й деструктивну – редукування патріотизму до інструментальної функції підтримки «бойового духу» в суспільстві, тим самим посилюючи поляризацію, моральний радикалізм і нетерпимість до «іншості», що суперечить засадничим принципам гуманітарної культури.

Варто наголосити, що найбільш наглядно розбіжність глобальних і національних стратегій освіти і виховання проявляється у тлумаченні смислів м'яких і жорстких політичних кордонів, репрезентованих у концепціях радикального космополітизму і радикального націоналізму. Українська освіта, орієнтуючись на гасло і засадничий принцип ЄС «єдність у різноманітності», має здійснити селекцію цих смислів та надати оцінку як руйнівним так і смислотворчим. Адже, «символи доволі конкретні, але часто неймовірно складно проаналізувати, що ж стоїть за ними» [Вайтгед 2025: 61]. Зокрема, двосічною символічною матрицею є метафорика «землі та крові», яка з одного боку, може використовуватися для посилення глибини національної солідарності у вербальних і візуальних практиках національно-патріотичного виховання, а з іншого – у націоналістичних доктринах подібні міфологеми утворюють світоглядне ядро міфу про колективну винятковість, унікальність. Як приклад, ідея росії як «супердержави» ґрунтується на архаїчних міфологемах «землі» та «крові», які в імперському дискурсі політичних кордонів сакралізованого, майже есхатологічного сенсу, втіленого в ідеях «матері-росії», «святої русі», що використовується ідеологами «руського мира» для створення міфу про історичне покликання та особливу місію російського народу, яка нібито зобов'язує до об'єднання незалежно від державних кордонів, що має виправдовувати воєнну агресію.

Задля ефективної протидії агресії важливо задіяти не лише політико-правові механізми, але й культурно-виховні практики направлені на формування внутрішньої мотивації до спротиву, серед яких особливої ваги набуває військово-патріотичне виховання. У більш абстрактному розумінні можна стверджувати, що «філософія спротиву» надає смислове наповнення поняттю політичні кордони. Серед вагомих аргументів за що саме ведеться боротьба, важливо розуміти культурно-антропологічні та політико-антропологічні підвалини встановлення взаємин з сусідніми народами. У такому ракурсі метафори політичного кордону можуть як відтворювати культурні поділи у контексті «світоглядних війн», надаючи внутрішню мотивацію і моральну виправданість, так й консолювати спільноту, формуючи ціннісний фундамент культури мирного співіснування. Також, варто взяти до уваги, що українці мали значний вплив на культурні, освітні та суспільно-політичні процеси в російській імперії, а також унікальний досвід культурних взаємозв'язків з європейськими державами [Андрущенко 2023; Брехуненко 2023; Култаєва 2023; Нічик 2001].

Саме тому, належна протидія воєнній агресії у інформаційному просторі є не лише комунікативним, а передусім, етико-гуманітарним пріоритетом гуманітарної безпеки і смислової політики української освіти, тож не може зводитися до лише спростування фейків або інформацій-

ної оборони за прямою схемою інформаційної відповіді, що дзеркально відтворює дискурс насильства. Ефективна стратегія нейтралізації ворожих наративів ґрунтується на творенні альтернативних історій, заснованих на цінностях свободи, гідності, справедливості, що має знайти відображення у «Стратегії національно-патріотичного виховання» через переосмислення патріотизму як дієвого чинника культурного і духовного відновлення української нації, що вимагає формування культури патріотизму.

Культура патріотизму в сучасному гуманітарному мисленні розгортається в рамках ознак визначених глобалізаційними процесами, що лежать у політичній, культурній і технологічній площині та сприяють появі космополітичної ідентичності людини [Бистрицький 2020: 239]. Оскільки, підґрунтя культури патріотизму закладає формування такої світоглядної позиції, в якій любов до Батьківщини поєднується з усвідомленням універсальної людської єдності, то – це також і педагогічна стратегія рівноваги між патріотизмом і космополітизмом.

Історично концепції глобального та національного виховання не є взаємовиключними, хоча їх взаємодія виявляє напруження між універсалістськими та партикулярними цінностями, бо вони мають спільну мету – формування відповідальної і свідомої особистості, але з акцентом на різних культурних маркерах у ціннісних орієнтирах особистості. Зокрема, Клаус фон Байме, розуміючи громадянство як специфічну форму символічної єдності, наголошує на тому, що «громадянське суспільство є проектом справедливого суспільства з сильними та дивергентними національними правопорядками» [Байме 2024: 302]. Тут доречно згадати працю «Культура в підмурках громадянського суспільства», в якій наголошується на тому, що культура є «спільним ресурсом», однак: «спільна культура передбачає не тільки загальний доступ, а також її розуміння як спільної практики, заснованої на взаємодії» [Гілен 2023: 63].

Діалектика національного та громадянського органічно поєднується в освітньо-виховних стратегіях дієвого патріотизму (Віктор Андрущенко, Іван Бех, Василь Кремень, Марія Култаєва), який має базуватися на загальнокультурних цінностях, правовій культурі, а не на формальних ритуалах чи деклараціях. Аналізуючи освітні й виховні наслідки так званого «гуманітарного відновлення» Третього рейху, Марія Култаєва здійснює розрізнення національно-освітньої політики Німеччини та Англії у практиках патріотичного виховання, на відміну від німецького, який ґуртувався на власній міфотворчості та героїзації повсякденності, англійський патріотизм не був романтичний, «перевагою англійців було чітке і позбавлене ілюзій уявлення щодо своєї ідентичності. Їхнє національно-патріотичне виховання не припускало колективного марнославства і органічно вписувалось у програму «виховання джентльме-

на», де самоповага і повага до співвітчизників незалежно від раси і соціального статусу відіграють далеко не останню роль [Култаєва 2018: 35]. Однак, для національно-патріотичного виховання мають значення не тільки культурні техніки, але й культурні коди, які фіксують яким чином впродовж історичного розвитку відбувалося ствердження індивідуальної свободи та відповідальності. З іншого боку, перенасичення національного життя символічною мовою створює зручні умови для виникнення національного шовінізму. Саме тому, важливим у стратегіях національно-патріотичного виховання – це утримати баланс дієвого патріотизму поєданого з практиками виховання громадянина. Тож, можна цілком погодитися з думкою Світлани Ганаби, що українському суспільству потрібен досвід більдунгу [Ганаба 2025].

Комплексне узагальнення освітньо-виховних принципів та основних педагогічних підходів до формування відповідальних громадян-патріотів здійснене В. Кременем. Серед основних завдають, які потребують нагально вирішення, автор визначає: «створення сучасної, цілісної та ефективної української національної системи освіти, яка забезпечувала б розвиток творчої інноваційної особистості, формування громадянина й патріота» [Кремень 2025a: 8]. Комплексна програма виховання громадянина-патріота має включати актуалізацію смислів: «національно-патріотичного, військово-патріотичного та громадянського виховання. Потрібне подальше узагальнення кращого досвіду з формування національно-культурної ідентичності, активних і відповідальних громадян-патріотів, особливо на прикладі захисників – героїв України, що сприятиме розвитку громадянського суспільства, гуртуванню української нації, підвищенню обороноздатності держави» [Кремень 2025b: 230].

У цьому контексті можемо зазначити, що попри певні семантично-метафоричні спрощення символіка кордону є вагомою складовою історичного досвіду встановлення й розширення культурних кордонів. Перш за все слід зазначити, що саме мистецтво, освіта і наука сприяють просуванню національних інтересів в межах глобалізованого світу, бо саме «освіта і культурний сектор зазвичай відповідають за соціалізацію, кваліфікацію й суб'єктивацію громадян, і саме тому вони становлять підвалини будь-якої спільноти» [Гілен 2023: 67].

У цьому контексті особливу увагу привертає досвід Слобожанщини, як одного із тих регіонів, де процеси формування модерної української нації набували особливої виразності. Освітні практики та соціокультурні синтети, що супроводжували навчальний процес, сприяли кристалізації модерної національної свідомості, заснованої на ідеях свободи і відповідальності, що сприяло встановленню розуміння нації не як етнографічної сукупності, а як політичної спільноти, здатної до вироблення власних норм, цінностей і довгострокових цілей. Завдяки

інтелектуальним контактам із європейськими центрами та активній рецепції німецької філософії, Слобожанщина не була периферійною територією російської імперії, а більш того, виразно демонструвала своє культурне відчуження з так званим «політичним центром». Інтеграція філософського знання в освітній процес, як показує аналіз педагогічних програм та навчальних практик Університету й мережі гімназій, є ілюстрацією того, як проект «народного більдунгу» набував конкретної інституційної форми, а філософія в освітньому просторі даного регіону була механізмом трансляції європейських цінностей, формувала здатність мислити політично, розуміти цінність політичного порядку та оцінювати історичні й культурні процеси з позицій належності до даної спільноти [Радіонова 2008].

Підсумовуючи, варто підкреслити, що поглиблений аналіз метафорики і символіки політичних кордонів здатний посилити концептуальну основу нормативних актів, зокрема Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та Стратегії воєнної безпеки України та основних засад державної політики в цих сферах [Кабінет Міністрів України 2023; Президент України 2021; Верховна Рада України 2022].

Висновки

Таким чином, метафорика кордонів, як свідчить історичний досвід українського народу, відіграє ключову роль у тому, як громадяни інтерпретують свої взаємовідносини з державою, територією та спільнотою. Кордон може мислитися як бар'єр, як лінія розмежування свого/чужого, як лінія захисту власного життєвого світу, як простір зустрічі або зона громадянської відповідальності. Безперечно, кожна з цих метафор, як от – «дві України» та «двадцять дві України» формує різні моделі громадянської поведінки та патріотичної мотивації. Для державної політики важливо розуміти, що символіка кордонів набагато глибше впливає на формування ідентичності ніж декларативні гасла. Символічні форми репрезентації політичних кордонів в освітніх практиках дають можливість чіткіше визначити дієвий механізм духовного відновлення українського народу. Це особливо важливо в умовах триваючої агресії рф. проти України, коли кордон набуває подвійного значення як лінія оборони й одночасно як метафора стійкості та незламності. Урахування метафоричного й символічного потенціалу поняття політичних кордонів, сприятиме оновленню державної політики у безпековій сфері не лише на рівні норм, але й на рівні смислів, що формують українську ідентичність, зокрема тих які стосуються культурної інтеграції, громадянської освіти та національно-патріотичного виховання.

Посилання:

- Андерсен, Л. (2024). *Зростання людини і суспільства: нордична концепція більдунгу* (О. Олійник, пер.; К. Ясько, ред.). Київ: Наш формат.
- Андрущенко, В. (2023). *У пошуках свободи: історіософія української культури від найдавніших часів до наших днів*. Київ: Видавництво «Людмила».
- Байме, К. (2024). *Політичні теорії сучасності* (М. Д. Култаєва, & М. І. Бойченко, пер.). Київ: Стилос.
- Бистрицький, Є., Пролєєв, С., Лозиця, С., Зимовець, Р., & Кобець, Р. (2018). *Національна ідентичність і громадянське суспільство* (вид. 2-ге, допов.). Київ: Дух і Літера.
- Бистрицький, Є., Зимовець, Р., & Пролєєв, С. (2020). *Комунікація і культура в глобальному світі*. Київ: Дух і Літера.
- Брехуненко, В., Бойко, П., & Заяць, А. (2023). *Просторові межі українського світу: комплекс уявлень та їхня реалізація в ранньомодерній Україні (XVI–XVIII ст.)*. Львів; Київ.
- Брехуненко, В. (2025). *Історичні межі України та сучасні кордони українським коштом*. Київ: Брехуненко Н. А., 244 с.
- Вайтгед, А. (2025). *Символізм, його значення та дія* (Б. Передній, пер.). Львів: Контур.
- Верховна Рада України. (2022). *Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності*: Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2834-20>
- Ганаба, С. (2025). Виховання культури громадянськості: філософія нордичного більдунгу. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*, 2(41), 48–61. <https://doi.org/10.32453/redzibirnyk.v41i2.1887>
- Гілен, П., & Ляйстер, Т. (2023). *Культура в підмурках громадянського суспільства: зб. статей* (Я. Стріха, пер.). Харків: IST Publishing.
- Довгополова, О. (2022). Сьогодення України в дзеркалі минулого – проблеми багатосторонності. *Філософія освіти*, 28(1), 41–52. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-1-3>
- Ещенко, Т. (2018). *Текстово-антропологічний вимір метафори українських поетів 1990-х: монографія*. Київ: Академвидав.
- Кабінет Міністрів України. (2023). *Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках*: Постанова Кабінету Міністрів України; Стратегія, План, Заходи від 15.12.2023 № 1322. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1322-2023-%D0%BF> (Дата звернення: 17.11.2025).
- Кабінет Міністрів України. (2024). *Про затвердження Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року*: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.07.2024 № 864. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/864-2024-%D0%BF>
- Кремень, В. (2025a). *Освіта: ідеї, роздуми, досвід: статті, доповіді, виступи, інтерв'ю. Зібрання творів у п'яти томах, т. 1: 1997–2002*. Київ: Грамота.
- Кремень, В. (2025b). *Освіта: ідеї, роздуми, досвід: статті, доповіді, виступи, інтерв'ю. Зібрання творів у п'яти томах, т. 2: 2003–2005*. Київ: Грамота.

- Култаєва, М. (2018). Філософія освіти і виховання Третього рейху: витоки, політико-ідеологічні контексти та концептуальні конструкти. *Філософія освіти*, 22(1), 25–87. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2018-22-1-25-87>
- Култаєва, М., & Радіонова, Н. (2023). *Просвітницька мобільність і романтичне прискорення: Г. Скворода та М. Гоголь (філософсько-освітні та культурно-антропологічні розвідки): монографія*. Наук. ред. Н. Радіонова. Київ: Вид-во «Людмила».
- Нічик, В. (2001). *Києво-Могилянська академія і німецька культура*. Київ: Український центр духовної культури.
- Нора, П. (2014). *Теперішнє, нація, пам'ять* (А. Репа, пер.). Київ: ТОВ «Видавництво КЛІО».
- Почепцов, Г. (2024). *Тоталітарна людина. Нариси тоталітарного символізму і міфології* (К. Нечипуренко, пер.). Київ: Дух і Літера.
- Президент України. (2019). *Про Стратегію національно-патріотичного виховання*: Указ Президента України; Стратегія від 18.05.2019 № 286/2019. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/286/2019>
- Президент України. (2021). *Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»*: Указ Президента України; Стратегія від 25.03.2021 № 121/2021. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/121/2021>
- Пролеєв, С., & Шамрай, В. (2024). Обстоювання цінностей як місія освіти в контексті війни. *Філософія освіти*, 30(2), 8–27. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2024-30-2-1>
- Радіонова, Н. (2008). *Репрезентації філософії в освітньому просторі Слобожанщини у XIX столітті*. Суми: ВАТ «СОД», Козацький вал.
- Рябчук, М. (2024). Картографування «нації нізвідки». Токсичний вплив «імперського знання» та виклики деколонізації. *Політичні дослідження*, 1(7), 86–103. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2024-1-5>
- Шупак, І. (2019). Національні герої в національній ідеї. У: О. Доній (упор.), *Трансформація української національної ідеї* (с. 279–288). Київ: Наш формат.

References:

- Andersen, L. (2024). *Growth of the human being and society: A Nordic concept of Bildung*. (O. Olynyk, trans.; K. Yasko, ed.). Kyiv: Nash format. [in Ukrainian].
- Andrushchenko, V. (2023). *In search of freedom: The historiosophy of Ukrainian culture from ancient times to the present day*. Kyiv: Vydavnytstvo "Liudmyla". [in Ukrainian].
- Baime, K. (2024). *Political theories of modernity* (Kultaieva, M., & Boichenko, M., trans.). Kyiv: Stylos. [in Ukrainian].
- Bystrytskyi, Ye., Proleiev, S., Lozytsia, S., Zymovets, R., & Kobets, R. (2018). *National identity and civil society* (2nd ed., expanded). Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian].
- Bystrytskyi, Ye., Zymovets, R., & Proleiev, S. (2020). *Communication and culture in the global world*. Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian].
- Brekhunenko, V., Boiko, P., & Zaiats, A. (2023). *Spatial boundaries of the Ukrainian world: A complex of representations and their realization in early modern Ukraine (16th–18th centuries)*. Lviv; Kyiv. [in Ukrainian].
- Brekhunenko, V. (2025). *Historical borders of Ukraine and contemporary frontiers at Ukraine's expense*. Kyiv: Brekhunenko N. A. 244 p. [in Ukrainian].

- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023). *On approval of the Strategy for affirming Ukrainian national and civic identity for the period until 2030 and approval of the operational action plan for its implementation in 2023–2025*. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine; Strategy, Plan, Measures dated 15.12.2023 No. 1322. Database “Legislation of Ukraine” / Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/go/1322-2023-%D0%BF> [in Ukrainian].
- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024). *On approval of the State Targeted Social Programme for affirming Ukrainian national and civic identity for the period until 2028*. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 07/30/2024 No. 864. Database “Legislation of Ukraine” / Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/go/864-2024-%D0%BF> [in Ukrainian].
- Dovhopolova, O. (2022). Ukraine’s Ukrainian Present in the mirror of the Past – a problem of multi-layeredness. [In Ukrainian]. *Philosophy of Education*, 28(1), 41–52. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-1-3>
- Guillen, P., & Leister, T. (2023). *Culture: The Base of Civil Society: A collection of articles* (Ya. Strikha, trans.). Kharkiv: IST Publishing. [In Ukrainian].
- Hanaba, S. (2025). Educating a culture of citizenship: The philosophy of Nordic Bildung. [In Ukrainian]. *Collection of Scientific Papers of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Pedagogical Sciences*, 2(41), 48–61. <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v41i2.1887>
- Kremen, V. (2025a). *Education: Ideas, reflections, experience: Articles, reports, speeches, interviews. Collected works in five volumes*, Vol. 1: 1997–2002. Kyiv: Hramota. [In Ukrainian].
- Kremen, V. (2025b). *Education: Ideas, reflections, experience: Articles, reports, speeches, interviews. Collected works in five volumes*, Vol. 2: 2003–2005. Kyiv: Hramota. [In Ukrainian].
- Kultaieva, M. (2018). Philosophy of Education of the Third Reich: origin, political and ideological contexts and conceptual constructions. [In Ukrainian]. *Philosophy of Education*, 22(1), 25–87. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2018-22-1-25-87>
- Kultaieva, M., & Radionova, N. (2023). *Enlightenment mobility and romantic acceleration: H. Skovoroda and M. Hohol (philosophical-educational and cultural-anthropological studies): A monograph*. (N. Radionova, Ed.). Kyiv: Vyd-vo “Liudmyla”. [In Ukrainian].
- Nichyk, V. (2001). *The Kyiv-Mohyla Academy and German culture*. Kyiv: Ukrainskyi tsentr dukhovnoi kultury. [In Ukrainian].
- Nora, P. (2014). *The present, nation, memory*. (A. Repa, trans.). Kyiv: LLC “CLIO Publishing House”. [in Ukrainian].
- Pocheptsov, H. (2024). *The totalitarian human: Essays on totalitarian symbolism and mythology* (K. Nechypurenko, trans.). Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian].
- President of Ukraine. (2019). *On the Strategy of National-Patriotic Education: Decree of the President of Ukraine; Strategy of 18.05.2019 No. 286/2019*. Database “Legislation of Ukraine” / Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/go/286/2019> [in Ukrainian].
- President of Ukraine. (2021). *On the decision of the National Security and Defence Council of Ukraine of 25 March 2021 “On the Strategy of Military Security of Ukraine”: Decree of the President of Ukraine; Strategy of 25.03.2021 No. 121/2021*. Database “Legislation of Ukraine” / Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/go/121/2021> [in Ukrainian].

- Proleiev, S., & Shamrai, V. (2024). Advocating values as a mission of education in the context of war. [In Ukrainian]. *Philosophy of Education*, 30(2), 8–27. <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2024-30-2-1>
- Radionova, N. (2008). *Representations of philosophy in the educational space of Slobozhanshchyna in the 19th century*. Sumy: VAT "SOD", Kozatskyi val. [in Ukrainian].
- Riabchuk, M. (2024). Mapping a „Nowhere Nation”. The Toxic Spell of „Imperial Knowledge” and Challenges of Decolonization. [In Ukrainian]. *Political Studies*, 1(7), 86–103. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2024-1-5>
- Shchupak, I. (2019). National heroes in the national idea. [In Ukrainian]. In: O. Donii (Comp.). *Transformation of the Ukrainian national idea* (pp. 279–288). Kyiv: Nash format.
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). On the basic principles of state policy in the sphere of affirming Ukrainian national and civic identity: Law of Ukraine of 13.12.2022 No. 2834-IX. Database “Legislation of Ukraine” / Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2834-20>. [In Ukrainian].
- Whitehead, A. N. (2025). *Symbolism, its meaning and effect*. Lviv: Kontur. [in Ukrainian].
- Yeshchenko, T. (2018). *The textual-anthropological dimension of metaphor in Ukrainian poets of the 1990s: A monograph*. Kyiv: Akademydav. [in Ukrainian].

Nataliia Radionova, Lesya Panchenko. Metaphorics and Symbolism of Political Borders in the Strategy of National-Patriotic and Civic Education in Ukraine

Relevance. The topic of this research is the analysis of the metaphors and symbolism of political borders in the context of the formation of Ukrainian national and civic identity, as well as to revealing their potential for improving contemporary state policies and educational practices of national-patriotic upbringing. **The purpose** of the article is to clarify the specifics and socio-cultural dynamics of the ethno-national existence of the Ukrainian people, in particular, to determine the role of metaphors and symbols in the process of social transformation and cultural transformations of Ukrainian society. **Methods.** Particular attention is paid to clarifying the content of the concept of political borders and to the ways it is interpreted metaphorically and symbolically through the lens of philosophical anthropology and the philosophy of education. It is demonstrated that political borders, as a socio-political, cultural and anthropological phenomenon, constitute a multidimensional and multimodal concept that operates simultaneously in several modes: territorial, legal, cultural, technological, communicative and symbolic, which requires a comprehensive philosophical analysis. **Novelty.** The main focus is placed on the study of the perceptual modality of this concept, which makes it possible to analyze the lived experience of the deep emotional and imaginative understanding of the political border through the metaphors and symbols created by the Ukrainian people over a long period of becoming aware of their national identity. The article substantiates the thesis that the concept of political borders can be defined as a complex metaphorical and symbolic structure that shapes models of collective memory, ideas about national specificity, and ways of accumulating the experience of the Other. Using Slobozhanshchyna as an example, it

is also shown that the activation of the concept of “öffentliche Bildung” (public education) in military-patriotic upbringing practices is of particular importance for the formation of a nationally conscious and responsible citizen. **Conclusion.** The article argues for the necessity of a humanistic rethinking of the symbolic and metaphorical dimension of the concept of political borders and for its inclusion in strategic policy documents in the field of forming civic and national identity. The metaphoricality of the border is presented as an effective linguo-personological communicative form that provides an emotional and cognitive basis for integrating abstract knowledge with practical experience in the educational-upbringing process.

Keywords: *national-patriotic upbringing, civic upbringing, political borders, education, symbolism, metaphoricity, state policy, national security.*

Радіонова, Наталія, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії імені професора М.Д. Култаєвої, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди (м. Харків, Україна).

E-mail: radionova_natali@i.ua

<https://orcid.org/0000-0001-7624-5539>

Панченко, Леся, кандидат філософських наук, професор, вчений секретар, Український державний університет імені Михайла Драгоманова (м. Київ, Україна).

E-mail: rada@npu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0001-8436-1206>

Radionova, Nataliia, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Professor M.D. Kultaieva Department of Philosophy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv-city, Ukraine).

E-mail: radionova_natali@i.ua

<https://orcid.org/0000-0001-7624-5539>

Panchenko, Lesya, PhD., Professor, Scientific Secretary, Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv-city, Ukraine).

E-mail: rada@npu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0001-8436-1206>

Перше подання / Received: 17.11.2025

Прийнято до друку / Accepted: 29.12.2025

Опубліковано / Published: 31.12.2025